

Kimmo Elo

”Tapaus Pakaslahti” ja tiedustelu- tutkimuksen metodiikka

Tiedusteluaineistojen hyödyntäminen on kylmän sodan tutkimuksen piirissä edelleen varsin satunnaista, ja sitä tekevät lähinnä aihepiiriin perehtyneet tutkijat. Samaan aikaan tutkimukset ovat osoittaneet, että tiedusteluaineistojen kautta on mahdollista saada sellaista tietoa, jota muita aineistoja hyödyntämällä ei ehkä koskaan saataisi esiin. Tiedusteluaineistojen käyttöön liittyy kuitenkin sekä lähdekritiisiä että tutkimuseettisiä haasteita, joiden huomiointi on olennaisen tärkeää luotettavien johtopäätösten tekemiseksi.

Alpo Rusi kuljettaa kirjassaan *Tiitisen Lista: Stasin vakoilu Suomessa 1960–1989* rinnakkain Suomen poliittista historiaa ja Saksan demokraattisen tasavallan (DDR) turvallisuusministeriön (*Ministerium für Staatssicherheit*, lyh. MfS, Stasi) ulkomaantiedustelun eli pääosasto A:n (*Hauptverwaltung A*, lyh. HVA) jälkeensä jättämiä operatiivisia tietoja. Kirjan metodisena lähtökohtana on tekijän kritiikki, jonka mukaan maamme lähihistorian tutkimusta hallitsevat henkilöt, ”joilla on aidosti tarve selitellä tekemisiään”.¹ Samassa yhteydessä Rusi esittää, että ”[I]ähimenneisyydestä ei hevin käydä avointa keskustelua, koska monet päättäjät kokevat aiheen ongelmaksi”.² Erityisen arkana aiheena Rusi näkee kylmän sodan aikaiseen vakoiluun liittyvän keskustelun ja tutkimuksen, joihin hänen mukaansa liittyy yhä paljon salailua ja vähättelyä ja jotka ovat ”herättäneet enemmän kysymyksiä kuin on saatu vastauksia”.³

Rusin joutuminen epäillyksi vakoilusta DDR:n hyväksi lienee osaltaan vaikuttanut näi-

hin arvioihin, joskin tiedustelututkimuksen osalta Rusin havaintoja voidaan pitää oikeansuuntaisina. Vakavasti otettavaa tutkimusta kylmän sodan aikaisesta tiedustelutoiminnasta on Suomessa vähän.⁴ Myös Pohjoismaissa tutkimuskenttä on melko fragmentoitunut,⁵ ja laajemminkin kylmän sodan tiedusteluhistoria näkyy lähinnä aikalaistoimijoiden muistelmissa⁶ tai sensaationhakuisissa paljastuskirjoissa.⁷ Näiden varjoon on jäänyt joukko tieteellisiä tutkimuksia Neuvostoliiton tiedustelu- ja turvallisuusorganisaatiosta⁸ tai DDR:n ulkomaantiedustelusta⁹. Myös kylmän sodan historiografian valtavirrassa

1. Alpo Rusi, *Tiitisen lista. Stasin vakoilu Suomessa 1960–1989*. Gummerus 2011, 9.

2. Rusi 2011, 9.

3. Rusi 2011, 19.

4. Ks. erit. Matti Simola (toim.) *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY 2009; Kimmo Elo & Helmut Müller-Enbergs, Suomen merkitys DDR:n ulkomaantiedustelun kohteena. *Kosmopolis* 40:4 (2010), 31–47.

5. Ks. Thomas Wegener Friis, Das dänische ”Rosenholz”. *Horch und Guck* 55 (2006), 16–22; Christian Halbrock, Die Westarbeit der HV A im Norden. Das Königreich Schweden im Visier ostdeutscher Spitzel und Agenten. *Horch und Guck* 55 (2006), 22–36, <http://www.horch-und-guck.info/hug/archiv/2004-2007/heft-55/05506/> (30.2.2014); Birgitta Almgren, *Inte bara Stasi... Relationer Sverige-DDR 1949–1990*. Carlssons 2009; Thomas Wegener Friis, East German espionage in Denmark. Teoksessa Thomas Wegener Friis, Kristie Macrakis & Helmut Müller-Enbergs (toim.) *East German Foreign Intelligence. Myth, reality and controversy*. Routledge 2010, 146–161; Birgitta Almgren, *Inte bara spioner... Stasi-infiltration i Sverige under kalla kriget*. Carlssons 2011.

6. Victor Ostrovsky, *By Way of Deception. A Devastating Insider's Portrait of the Mossad*. St. Martin's Press 1990; Markus Wolf, *Kasvoton mies*. WSOY 1997.

7. Tim Weiner, *Legacy of Ashes. The History of the CIA*. Anchor Books 2008.

8. Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story*. Hodder & Stoughton 1990a. Teoksen suomenkielisessä laitoksessa käsitellään alkuperäistä laajemmin KGB:n toimintaa Pohjoismaissa Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB*. Otava 1990b.

9. Jens Gieseke, East German Espionage in the Era of Detente. *Journal of Strategic Studies* 31:3 (2008), 395–424; Friis, Macrakis & Müller-Enbergs 2010; Helmut Müller-Enbergs, *Hauptverwaltung A (HV A). Aufgaben – Strukturen – Quellen (MfS-Handbuch)*. BStU 2011.

tiedusteluaineistot loistavat joko poissaolollaan tai niitä käytetään sekundäärisesti ja epäsystemaattisesti. Tiedustelutoiminta oli kylmän sodan aikana laajempaa ja institutionalisoidumpaa kuin koskaan aiemmin,¹⁰ joten tiedustelutietojen hyödyntämättömyyttä voidaan pitää myös tiedollisena ongelmana.

Osaltaan tilannetta selittää muiden kuin tiedustelututkimusta tekevien historioitsijoiden puutteelliset tiedot käytettävissä olevista tiedusteluaineistoista, niiden tarjoamista mahdollisuuksista tai tiedustelutietojen käyttämisestä lähteenä.¹¹ Oma roolinsa on myös tiedusteluaineistojen lähdekritiikkiä ”pakenevalla” luonteella.¹² Lähdekritiikki ymmärretään tässä menetelmänä arvioida kriittisesti käytettävissä oleviin lähteisiin sisältyviä faktatietoja, väittämiä ja johdopäätöksiä. Tiedusteluaineisto sulkee tutkijalta pääsyn paitsi tiedon lähteelle, myös tiedon hankintaprosessiin, mistä syystä tiedustelutietojen lähdekriittinen arviointi edellyttää aineistojen ristiin tarkistamista ja vertailua muihin aikalais-aineistoihin.¹³

Tässä artikkelissa tiedusteluaineistojen hyödyntämisen problematiikkaa ja sudenkuoppia tarkastellaan HV A:n lähteenä eli ”epävirallisena avustajana” (*Inoffizieller Mitarbeiter*, lyh. IM) peitenimellä ”Andreas” toimineen henkilön tapauksen kautta. Rusin mukaan ”Andreasin” voi hyvin perustein olettaa olevan Suomen Rauhanpuolustajien (1980–1986) ja Maailman Rauhanneuvoston (1986–1989) pääsihteerinä toiminut tohtori Johannes Pakaslahti¹⁴. Väite on vakava, mistä syystä esittäjän tulisikin osoittaa, että käytettävissä oleva lähdeaineisto antaa perustan johdopäätökselle.

Tässä artikkelissa tarkastellaan ensisijaisesti kahta kysymystä: 1) Voidaanko IM ”Andreaksen” henkilöön liittyen esitettyä päättelyketjua pitää parhaaseen tulkintaan¹⁵ päätyväenä? 2) Eliminoiko esitetty päättely muut mahdolliset tulkinnat riittävällä varmuudella? Metodologiselta kannalta Rusin esittämä väite koskien IM ”Andreaksen” henkilöä muodostaa testattavan hypoteesin,

jonka testaamisessa päähuomio kiinnitetään väitteen tueksi esitetyn päättelyketjun pääargumenttien koettelemiseen. Metodisesti artikkeli pyrkii nostamaan esille historiantutkimuksessa tunnetun, joskin ehkä hieman vähemmälle huomiolle jääneen hypoteesien testauksen menetelmän ja osoittamaan sen käyttökelpoisuuden myös tiedustelututkimuksen saralla.¹⁶

Stasin arkistot aineistona: lähdekriittisiä huomioita

Helmikuun 8. päivänä vuonna 1950 DDR:n väliaikainen kansankamari hyväksyi yksimielisesti sisäministeri Dr. Karl Steinhoffin esityksen kansantalouden turvallisuudesta vastanneen sisäministeriön pääosaston muuttamisesta valtion turvallisuusministeriöksi, joka vuoteen 1989/90 saakka kantoi päävastuun DDR:n sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden varmistamisesta.¹⁷ Stasin rakenteellis-operatiivisena esikuvana toimi Neu-

10. Michael Herman, *Intelligence Services in the Information Age*. Frank Cass 2001, ix.

11. Raymond L. Garthoff, Foreign intelligence and the historiography of the cold war. *Journal of Cold War Studies* 6:2 (2004), 21.

12. Matti Klinge, *Kirjoitan muistiin. Päiväkirjastani 2002–2003*. Otava 2003; Kimmo Rentola, Sua lähde kaunis katselen. *Historiallinen aikakauskirja* 105:3 (2007), 302–303.

13. Garthoff 2004, 21; Kimmo Rentola, Tiedustelun historian ongelmia. *Tieteessä tapahtuu* 27:7 (2009), 3–6.

14. Rusi 2011, 225.

15. Termi ”paras tulkinta” on metodologinen käsite. ”Parhaana” on pidettävä tulkintaa, joka saa tuekseen joko painavimmat argumentit, enemmän argumentteja kuin kilpailevat tulkinnat tai jonka tueksi esitetyt argumentit kumoavat kaikki sitä vastaan esitetyt argumentit. Ks. Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttilla, Eliminaation menetelmä ja päätely parhaaseen selitykseen historian tutkimuksessa. Teoksessa Pauli Kettunen, Auli Kultanen, & Timo Soikkanen (toim.) *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista, osa I*. Kirja-Aurora 2000, 154–155.

16. Hypoteesin testauksesta historiallisen tutkimuksen menetelmänä ks. Kakkuri-Knuuttilla 2000.

17. Jens Gieseke, *Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi 1945–1990*. dva 2001, 21.

vostoliiton turvallisuusorganisaatio KGB¹⁸, jonka tiedustelu-upseerit myös vastasivat itäsaksalaisten kollegoidensa kouluttamisesta. Seuraavien vuosikymmenten aikana Stasi ulotti lonkeronsa syvälle kansalaisten yksityiselämään ja rakensi systemaattisesti avustajaverkostoaan myös DDR:n ulkopuolella, erityisesti Saksan liittotasavallassa. DDR:n sisällä Stasi laajensi toimintaansa muiden hallinnonalojen toimialueille.¹⁹ Stasista ei kuitenkaan koskaan muodostunut ”valtiota valtiossa”²⁰, vaan se säilyi valtiopuolue SED:lle (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*) alisteisena organisaationa, puolueen ”miekkana ja kilpenä”.²¹

Stasin operatiivinen toiminta noudatti pääpiirteissään ”tiedustelusyklinä” (*intelligence cycle*) tunnettua proseduuria. Syklin lähtökohtana ovat tiedusteluorganisaatiolle esitetyt tarpeet (*requirements*), jotka määrittelevät, millaista tiedustelutietoa palvelun odotetaan tuottavan. Tiedonkeruuvaiheessa (*collection*) tiedusteluorganisaatio hankkii ”raakadataa” eri kanavia pitkin. Tiedonkeruussa voidaan hyödyntää perinteisiä tiedustelutoiminnan muotoja kuten henkilöiden avulla tapahtuvaa vakoilua (*human intelligence*, HUMINT) tai signaalitiedustelua (*signal intelligence*, SIGINT), mutta myös avoimiin lähteisiin perustuvaa tiedonhankintaa (*open source intelligence*, OSINT). Raakadata muodostaa perustan tiedusteluanalyysille (*analysis and production*), jonka puitteissa raakadatasta, aiemmasta tiedosta ja muista lähteistä saaduista tiedoista muodostetaan synteesi, tiedustelutieto. Tämä tiedustelutieto pyrkii tarjoamaan vastauksen tiedustelusyklin käynnistäneisiin tarpeisiin. Sykli päättyy, kun tiedustelutieto on toimitettu asianmukaisille tahoille (*dissemination*).²²

Läntisten tiedustelupalvelujen tavanomainen työnjako kotimaan- ja ulkomaantiedusteluun²³ ei sellaisenaan päde Stasiin (tai muihin sosialistisiin tiedusteluorganisaatioihin). HV A:n toiminta ei ole erotettavissa Stasin muusta toiminnasta, vaan myös ulkomaantiedustelun pätehtävänä oli osaltaan suojella ja vahvistaa sosialis-

tista yhteiskuntajärjestystä. HV A:n symbioottista yhteyttä sisäiseen turvallisuuteen kuvaa se, että MfS:n alueosasto XV:t olivat samalla HV A:n aluehallintoyksiköitä²⁴. Muiden Stasin osastojen tavoin HV A:kin adaptoi toimintaansa operatiivisten olosuhteiden ja DDR:n puoluejohdon poliittisten intressien mukaan.²⁵

Stasin jälkeensä jättämiä arkistomateriaaleja hallinnoi erityinen arkistoviranomainen, *Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR* (BStU), jonka arkistoissa on yli 110 hyllykilometriä Stasi-arkistomateriaalia. Lähes puolet tästä määrästä (51 km) koostuu Stasin oman arkiston materiaalista, loput (n. 60 km) Stasin eri yksiköiden ja osastojen kirjallisesta materiaalista. Tähän materiaaliin sisältyy myös lähdeverkoston Stasille toimittamaa materiaalia. Materiaali sisältää myös operatiivista aineistoa, kuten henkilökorttistoja sekä muuta, tiedusteluoperaatioiden hallinnointiin liittyvää materiaalia.

18. Virallisesti ”Valtion turvallisuuskomitea” eli KGB perustettiin vasta 1954, mutta sen juuret ulottuvat aina vuonna 1917 perustettuun salaiseen poliisiin eli *Tšekaan* saakka. Käytän tässä artikkelissa yksinomaan käsitettä KGB viittamaan yleisesti Neuvostoliiton turvallisuuspalveluun.

19. Gieseke 2001, 16ff.

20. Vrt. Seppo Hentilä, *Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*. SKS 2004, 259. Hentilän mukaan Stasi olisi ollut ”DDR:n järjestelmässä enemmänkin kuin valtio valtiossa”.

21. Klaus Schroeder, *Der SED-Staat. Geschichte und Strukturen der DDR*. Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit 1998, 440.

22. Ks. James B. Bruce & Roger Z. George, *Intelligence analysis. The emergence of a discipline*. Teoksessa Roger Z. George & James B. Bruce (toim.) *Analyzing Intelligence. Origins, Obstacles, and Innovations*. Georgetown University Press 2008, 2.

23. Esim. Yhdysvalloissa FBI vastaa kotimaan turvallisuudesta, CIA puolestaan toimii yksinomaan ulkomailla. Iso-Britanniassa vastaavat jako kulkee MI5:n (kotimaa) ja MI6/SIS:n (ulkomaat) välillä.

24. Müller-Enbergs 2011, 20.

25. Müller-Enbergs 2011, 34.

Lähtökohtaisesti aineistot ovat tutkijoiden käytössä, mutta niiden luovuttamista tutkimuskäyttöön säätelee laki Stasin asiakirjoista (*Stasi-Unterlagengesetz*, lyh. StUG)²⁶. Aineistot, joihin ei sisälly henkilöihin liittyviä tietoja, ovat käytännössä vapaasti käytettävissä. Henkilötietoja sisältäviä aineistoja voidaan luovuttaa vain siinä tapauksessa, että henkilö on todistettavasti työskennellyt Stasin palveluksessa joko päätoimisesti tai avustajana (IM).²⁷ Luovutetuista aineistoduplikaateista mustataan kaikki ne henkilötiedot ja -viitteet, joiden osalta aktiivista Stasi-yhteyttä ei ole pystytty todentamaan tai jotka eivät kuulu aineistopyynnön piiriin.

Aineistojen saatavuus kuitenkin vaihtelee. Siisäisen repressioapparaatin osalta alkuperäisaineistoja on verrattain hyvin saatavilla aina MfS:n organisatorisista dokumenteista lähtien toimittamaan raakadataan. Tutkijoilla on esimerkiksi mahdollisuus saada käyttöönsä kattavat aineistot niistä suomalaisista, jotka opiskeluaikanaan toimivat yhteistyössä Stasin kanssa. Näihin henkilöihin lukeutuvat muun muassa Pentti Tiusanen (1603/73, ”Max”), Riitta Juntunen (XV/3000/79, ”Kati”) tai Jouko Jokisalo (XV/3002/79, ”Boris”).²⁸

Ulkomaantiedustelun kohdalla aineistotilanne on huomattavasti haasteellisempi, koska joulukuun 1989 ja kesäkuun 1990 välillä HVA tuhosi arkistonsa lähes täydellisesti. Alkuperäismateriaalista on jäljellä vain 1675 arkistoyksikköä, joiden yhteispituus on vaivaiset 47 hyllymetriä. Näistä materiaaleista 250 koostuu HV A:n DDR:n puolue- ja valtiojohdolle laatimista raporteista ja vastaavista. Loput noin 1400 arkistoyksikköä sisältävät tiedusteluyksikön alkuvaiheen raakadataa sekä lähdeverkoston operatiiviseen hallinnointiin liittyvää materiaalia. Tuhoamiselta säästyivät MfS:n keskusarkistoon arkistoidut noin 13 000 IM-operaatiokansiota sekä muutamien aluehallintoyksiköiden arkistoissa säilytetyt operatiiviset asiakirjat.²⁹

Vaikka puuttuvia alkuperäislähteitä ei ole mahdollista kompensoida, kaksi muuta aineis-

toa mahdollistavat analyttisiä kurkistuksia HV A:n operatiivisen toiminnan arkipäivään. Ensinnäkin käytössä on BSTU:n hallinnoima, saksalaisia koskeva osa ”Rosenholz”-aineistosta. Kyse on HV A:n mikrofilmaamalla tekemästä operatiivisen kortiston varmuuskopiosta, joka 1990-luvun alussa päätyi Yhdysvaltojen keskustiedustelupalvelu CIA:lle. CIA luovutti 2000-luvun taitteessa maakohtaiset ”Rosenholz”-aineistot useille Euroopan valtioille, myös Pohjoismaille. Kukin maa sai kuitenkin vain omia kansalaisiaan koskevat aineistot.³⁰ Suomessa ”Rosenholz”-aineisto on Suojelupoliisin (Supo) hallussa ja se on julistettu salaiseksi.

HV A:n operatiiviseen kortistoon kuuluvivat henkilökortisto (F16-kortisto), operaatiokortisto (F22-kortisto) sekä tilastokortisto. Henkilökortistoon sisältyvät henkilötiedot (mm. nimi, osoite, syntymäaika ja -paikka) kaikista henkilöistä, jotka syystä tai toisesta olivat HV A:n kiinnostuksen kohteena. HV A:n kanssa aktiivisessa yhteistyössä toimineiden ohella F16-kortistoon kirjattiin myös ”ammennettavat tietolähteet”³¹,

26. http://www.bstu.bund.de/DE/BundesbeauftragterUndBehoerde/Rechtsgrundlagen/StUG/stug_node.html (12.6.2013).

27. StUG §6, §21.

28. Juntusen ja Jokisalon kohdalla heidän rekisteröintitunnuksensa alussa oleva roomalainen luku XV (15) oli HV A:n käytössä. Numero oli perua vuosilta 1953–1956, jolloin ulkomaantiedustelu toimi MfS:n 15. pääosastona (*Hauptabteilung XV*). Tiuasanen operaatiosta vastasi MfS:n Rostockin osastoon kuulunut Greifswaldin yksikkö.

29. Müller-Enbergs 2011, 11.

30. Dirk Dörrenberg, Erkenntnis des Vverfassungsschutzes zur wWestarbeit des mfsMfS. Teoksessa Georg Herbstritt & Helmut Müller-Enbergs (toim.) *Das Gesicht dem Westen zu. DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland*. Edition Temmen 2003, 100ff; Helmut Müller-Enbergs, ”Rosenholz” Eine Quellenkritik. Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik 2007, 30ff.

31. ”Ammennettavaksi lähteiksi” määriteltiin sellaiset tahot, joiden avulla Stasin työntekijät pystyivät hankkimaan arvokastakin sisäpiiritietoa ilman, että kohde oli tietoinen toiminnan todellisesta luonteesta. Ks. Helmut Müller-

yhteistyötä tehneiden henkilöiden lähipiiriin kuuluneita henkilöitä (sisarukset, aviopuoliso, kollegat tai tuttavat), HV A:n kiinnostuksen kohteena olleissa organisaatioissa työskennelleitä henkilöitä sekä henkilöitä, joiden tietoja saatettiin käyttää väärennettyjen asiakirjojen laadinnassa.³² Yksinomaan saksalaisessa ”Rosenholz”-aineistossa on tiedot noin 280 000 henkilöstä, joista arviolta vain joka kymmenes toimi aktiivisessa yhteistyössä HV A:n kanssa.³³ Pelkän F16-kortin perusteella ei siten voida tehdä johtopäätöksiä henkilön suhteesta HV A:han. Operaatiokortisto (F22-kortisto) puolestaan sisältää operatiivisia tietoja HV A:n vuosina 1960–1989 toteuttamista noin 63 000 tiedusteluoperaatiosta (*Vorgang*). Näihin tietoihin lukeutuvat muun muassa operaatiosta vastannut ohjausupseeri ja tietolähteen peitenimi, ei kuitenkaan lähteen henkilötietoja.³⁴ Viimeisen, tilastolomakkeet sisältävän kortiston tiedot koostuvat länsisaksalaisiin IM:iin liittyvistä taustatiedoista. Tähänkään kortistoon ei sisälly henkilötietoja eikä kortiston käyttötarkoitusta ole pystytty selvittämään.³⁵

Eri kortistoja yhdistävänä avaimena toimii kullekin operaatiolle annettu yksilöllinen rekisteröintitunnus. F22-kortin rekisteröintitunnuksen perusteella voidaan identifoida operaatioon liitetyt henkilöt etsimällä vastaavalla rekisteröintitunnuksella varustetut F16-kortit. Vastaa-vasti F16-kortin rekisteröintitunnuksen perusteella voidaan etsiä se operaatio, johon henkilö oli liitetty. F22-kortistosta voidaan löytää vain yksi tietyn rekisteröintitunnuksen omaava operaatiokortti, kun taas vastaavalla rekisteröintitunnuksella voidaan F16-kortistosta löytää yksi tai useampia henkilökortteja. Henkilöoperaatioissa tietolähteitä oli pääsääntöisesti vain yksi, mikä vaikeuttaa tietolähteen identifointia, jos operaatioon liittyy useita F16-kortteja. Apuna voidaan käyttää F16- ja F22-korttien päiväyksiä: Pääsääntöisesti operaatio avattiin eli F22-kortti luotiin vasta tietolähteen rekrytoinnin jälkeen. Siten lähteen F16-kortin luontipäivän tulee olla

joko sama tai aiempi kuin vastaavan rekisteröintitunnuksen omaavan F22-kortin luontipäiväys.³⁶

Puuttuvia arkistomateriaaleja voidaan osin kompensoida myös SIRA-tietokannan (*System der Informations-Recherche der HV A*) avulla. SIRA kehitettiin 1970-luvun alkupuolella HV A:n operatiivisen toiminnan ja kerättyjen tiedusteluaineistojen hallinnoinnin tueksi. Se koostuu viidestä osatietokannasta (11, 12, 13, 14 ja 21). Tietokannat 11–14 sisältävät HV A:n työntekijöiden kirjaukset hankitusta tiedusteluaineistosta eli ”raakadatasta”.³⁷ Näihin tietoihin sisältyvät

Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit, Teil 2. Anleitungen für die Arbeit mit Agenten, Kundschaftern und Spionen in der Bundesrepublik Deutschland*. Links 1998, 303.

32. Müller-Enbergs 2007, 39–40.

33. Müller-Enbergs 2007, 45; http://www.bstu.bund.de/DE/Wissen/Aktenfunde/Rosenholz/rosenholz_node.html#doc1755772bodyText10 (13.6.2013). Arvio on selvästi alempi kuin esim. Seppo Hentilän esittämä arvio, jonka mukaan ”vain neljäosan voitiin olettaa todella työskennelleen Stasin ulkomaantiedustelun HVA:n hyväksi”. Hentilä 2004, 304. Mikäli julkisuudessa eri yhteyksissä esitetyt arvio noin 20 suomalaisesta tietolähteestä oletetaan paikansa pitäväksi, suomalaisen ”Rosenholz”-aineistoon sisältyisi tiedot noin parista sadasta henkilöstä.

34. Müller-Enbergs 2007, 77–78.

35. Müller-Enbergs 2007, 98ff. Pitkään oletettiin, että kyse olisi kriisiaikoja silmällä pitäen laaditusta ”mobilisointikortistosta”. Tämä oletus on sittemmin kumottu virheellisenä.

36. Müller-Enbergs 2007, 95. Käytettävissä olevan materiaalin epätäydellisyydestä johtuen todellisen tietolähteen F16-kortti voi puuttua. Tällöin identifoinnin tukena voidaan käyttää esim. SIRA-tietokannan tietoja toimitettuun informaatioon liittyen sen arvioimiseksi, voiko epäilty henkilö tulla kyseeseen tietolähteenä. Jos kaikki löydetyt F16-kortit on luotu vasta operaation F22-kortin jälkeen, tulee lähteä siitä, että tietolähdettä ei voida identifoida.

37. Tietokanta 11 sisältää osaston V (tieteellis-teknisen tiedustelu), tietokanta 12 osaston VII (sisä-, ulko-, talous- ja sotilaspolitiikka, sotilaalliset ongelmat, ”operaatioalueen” operatiot), tietokanta 13 osaston VI (”operaatioalueen” hallintoon liittyvät asiat) ja tietokanta 14 osaston IX/C (vastavakoilu ja arviointi) kirjaukset. Tietokantojen tietojen täydellisyys vaihtelee suuresti sekä informaatioisältöjen että tietokantakirjausten ajallisen kattavuuden osalta. Ks. Stephan Konopatzky, *Möglichkeiten und Gren-*

muun muassa informaation tyyppi, toimituspäivä, avainsanoja, lyhyt kuvaus sekä HV A:n työn tekijän arvio informaation hyödyllisyydestä.³⁸ Tietokanta 21 ei muodollisesti kuulunut SIRA-järjestelmään vaan HV A:n operatiiviseen ZOPA-tietokantaan³⁹, mutta se mahdollistaa eri lähteiden operatiivisten taustatietojen selvittämisen, ei kuitenkaan henkilötietojen selvittämistä.⁴⁰

Suomeen kohdistunut tiedustelutoiminta oli pääosin HV A:n harjoittamaa eli käytössä olevat aineistot antavat tietoja tiedustelusyklin tapahtumista HV A:n näkökulmasta. Sen sijaan tietolähteen toimet raakadatan keräämiseksi jäävät aineistojen ulkopuolelle. Analyysivaiheessa tuotetun tiedustelutiedon jakelusta on mahdollista saada tietoa, mikäli lähteen toimittamaa raakadataa on käytetty raportoinnissa⁴¹. Osa näistä raporteista on löydettävissä DDR:n puolueiden ja massaorganisaatioiden jälkeensä jääneitä arkistoja hallinnoivan SAPMO:n kokoelmista⁴². Pääsääntöisesti HV A:n laatimat raportit kuitenkin palautettiin takaisin arkistoitaviksi ja tulivat siten myös tuhotuiksi 1989–1990.

Tämän artikkelin primaariaineisto koostuu kahdesta, Stasin jälkeensä jättämästä aineistokokonaisuudesta. Ensimmäisen muodostavat IM "Andreaxen" (XV/251/79) merkinnät SIRA- ja "Rosenholz"-aineistoissa. SIRA-21:stä löytyvien operatiivisten tietojen perusteella operaatio "Andreas" avattiin 10.4.1979, ensimmäisenä ohjausupseerina toimi Wolfgang Bär, ja operaation hallinnointi tapahtui osaston HV A/III/A/2 alaisuudessa.⁴³ Osaston III vastuulla olivat "legaalit residentit" eli laillisesti, joskin usein peitehenkilöllisyyden tai -tehtävän turvin kohdemaassa oleskelleet HV A:n työntekijät.⁴⁴ Pääsääntöisesti kyse oli DDR:n ulkomaanedustustoissa työskennelleistä henkilöistä, joilla useimmiten oli hoidossaan oma lähdeverkosto, jonka toimittama materiaali kulki residentuuran kautta. DDR:n diplomaattisen tunnustamisen jälkeen legaalien residenttien merkitys tiedustelutiedon keruussa korostui, ja 1970-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta lähtien merkittävä osa tiedustelutiedoista

saatiin heidän kauttaan.⁴⁵ Näiden ohella osasto III vastasi tuesta kolmannen maailman sosialistimaille tai siellä toimineille vasemmistolaisille vastarintaliikkeille.

IM "Andreas" toimitti aikavälillä 23.4.1980 ja 21.7.1986 yhteensä 20 tiedustelutietoa. Näistä 15 on kirjattu SIRA 12 -osatiekantaan, kaksi osatiekantaan 13 ja kolme osatiekantaan 14.⁴⁶ Primaariaineistoon sisältyy myös kopio "Rosenholz"-kortiston F22-kortista, jonka mukaan "Andreaxelle" avattiin helmikuussa 1985 toinen työkansio. Tämän perusteella "Andreas" toimitti HV A:lle 300–600 sivua raakadataa.⁴⁷ Li-

zen der SIRA-Datenbank. Teoksessa Georg Herbstritt, & Helmut Müller-Enbergs (toim.) *Das Gesicht dem Westen zu. DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland*. Edition Temmen 2003, 115–117.

38. Konopatzky 2003, 116. Arviointi tapahtui käyttämällä viisiportaista arvosana-asteikkoa I-V: "erittäin hyödyllinen" (*sehr wertvoll* – I), "hyödyllinen" (*wertvoll* – II), "keskinkertainen" (*mittlerer Wert* – III), "vähäarvoinen" (*geringer Wert* – IV) ja "hyödytön" (*ohne Wert* – V). Avoimesti saatavissa olevaa materiaalia kuten kirjoja tai lehtiä ei arvioitu. Müller-Enbergs 1998, 174.

39. ZOPA eli *Zentrale Objekt- und Personendatenbank* oli suunniteltu korvaamaan aiemmin henkilötietojen hallinnoinnissa käytetty käsikortisto. Ennen DDR:n romahdusta ZOPA-tietokantaan – ja siten SIRA-21:een – ehdittiin siirtää vain F22-operaatiokortisto. Konopatzky 2003, 117–118.

40. Müller-Enbergs 2007, 17.

41. Vuosien 1969 ja 1989 välillä HV A toimitti DDR:n puolue- ja valtiojohdolle yhteensä vain 131 raporttia, joissa käsiteltiin Suomeen liittyviä asioita. Elo & Müller-Enbergs 2010, 39.

42. Ks. <http://www.bundesarchiv.de/bundesarchiv/organisation/sapmo/index.html.de> (13.6.2013).

43. BStU, MfS, HV A/MD/6, SIRA-TDB 21, Nr. XV/251/79.

44. Müller-Enbergs 2011, 78.

45. Müller-Enbergs 1998, 33. Erityisesti Ruotsissa, mutta myös muissa Pohjoismaissa toimineista HV A-residentuureista ks. Halbrock 2006.

46. BStU, MfS, HV A/MD/6, SIRA-TDB 21, Nr. XV/251/79.

47. HV A:n normaalikäytäntö IMA-operaatioissa (*IM mit Arbeitsakte*), joihin myös operaatio "Andreas" lukeutuu, oli, että operaatioille avattiin erilliset operaatio- ja työkansiot. Operaatiokansioon tallennettiin operaation hallintaan liittyvät materiaalit, työkansioon lähteen toimittama raakadata. Yhteen työkansioon mahtui 300 arkkiä. Müller-Enbergs 1998, 834–835.

Näme	[REDACTED]	Reg.-Nr./Erfassungsart	N. 251/79 HV A III/2
Geburtsname	[REDACTED]	Bezirk	Bähr Bch DR-Mitarbeiter
weitere Namen	[REDACTED]	Bei registrierten Vorgängen nur Reg.-Nr. und Bezirk, bei sonstigen Erfassungen Art, Bezirk, DR, evtl. Mitarbeiter angeben	
Vorname	[REDACTED]	Archiv-Nr.	
geb. am	[REDACTED]	Bezirk/abliegende DR	
Staatsangehörigk.	DDR	Mitarbeiter	nicht gesperrt
PKZ	[REDACTED]	Karte angelegt am	29.1.79
Adressen	446 Berlin-Treptow		
Beruf/Tätigkeit	[REDACTED]		
Arbeitsstelle	MFAA		
Form 14	C 1a 17		

Kopie BSTU
AR 2 06.05.10

F16 / HVA

Operaation "Andreas" materiaaliin sisältyvä F16-henkilökortti Lähde: BSTU.

säksi "Rosenholz"-aineistossa on mukana yksi, 29.1.1979 – siis ennen operaation avaamista – päivity F16-kortti. Kortissa olevat henkilötiedot on mustattu, koska yhteistyötä MfS:n kanssa ei ole pystytty osoittamaan. Kortin julkisista tiedoista ilmenee kuitenkin, että kyse on DDR:n kansalaisesta (*Staatsangehörigkeit*-kohdassa tieto "DDR"), joka kortin laadintahetkellä työskenteli DDR:n ulkoministeriössä (*Beruf/Tätigkeit*-kohdassa tieto "MfAA" eli *Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten*). Lähdemerkintöjen perusteella Alpo Rusilla on ollut käytössään sama aineisto⁴⁸.

Toinen primaariaineistokokonaisuus on Johannes Pakaslahden henkilökansio. Se ei sisällä Alpo Rusin käyttämiin materiaaleihin. Tämä ei sinänsä ole yllättävää, mutta aineiston olemassaolon mainitsematta jättäminen on lähdekritii-

kin näkökulmasta ongelmallista. Mikäli BSTU:lta tiedustelee Johannes Pakaslahti -nimiseen henkilöön liittyvää materiaalia, BSTU:n vastauksen mukaan sillä on hallussaan ko. henkilöön liittyvää materiaalia. BSTU kuitenkin toteaa, että käytettävissä olevat tiedot eivät anna viitteitä henkilön työskentelystä MfS:n hyväksi, mistä syystä kopiot materiaalista voidaan luovuttaa tutkimuskäyttöön vain asianomaisen kirjallisella suostumuksella (StUG §32). Todettakoon, että Johannes Pakaslahti on antanut kirjallisen suos-

48. Rusi 2011, 394, alaviite 109. Jostakin syystä Rusi ei kuitenkaan mainitse SIRA 13 -osatietokannasta löytyviä kirjauksia. Aineistoon sisältyvän "Rosenholz"-aineiston osalta Rusi toteaa vain F22-kortin merkinnän toisesta työkansiosista, mutta jättää mainitsematta aineistoon sisältyvän kopion F16-kortista.

tumuksen häntä koskevan aineiston luovuttamiseen tämän artikkelin kirjoittajalle tutkimuskäyttöä varten sekä tähän aineistoon sisältyvien tietojen julkaisemiseen osana tutkimustulosten raportointia. Pakaslahtea koskeva aineisto sisältyy Stasin suljettuun arkistoon vuonna 1982 diarinumerolla 8181/82 siirrettyyn kokoomakansoon (*Sammelakte*).⁴⁹ Kansiossa on yhteensä 115 sivua materiaalia, joista 35 liittyvät Johannes Pakaslahteen, loput 80 sivua itäsaksalaiseen aviopariin. Aviopariin palaan tuonnempana.

Päättely IM "Andreaxsen" henkilöllisyydestä

Alpo Rusin mukaan käytettävissä olevat tiedot antavat "hyvät perusteet" olettaa Stasin kanssa yhteistyötä tehneen peitenimi "Andreaxsen" olleen Suomen Rauhanpuolustajien ja Maailman Rauhanneuvoston pääsihteerinä toiminut tohtori Johannes Pakaslahti. Kun väitteen esittäjä itse korostaa lähdekritiikin merkitystä historian-tutkimuksessa, esitetyn väitteen tueksi rakennettun päättelyketjun – siis mainittujen "hyvien perustelujen" – voidaan lähtökohtaisesti olettaa kestävän kriittisen koettelon.

Ennen varsinaisen päättelyketjun koettelua on syytä lyhyesti käsitellä Kimmo Rentolan esille nostamat tiedustelututkimuksen lähdekritiikin erityishaasteet.⁵⁰ Ensinnäkin, tiedustelututkimuksessa kysymys *tiedon aitoudesta* on olennainen. SIRA-aineistojen varassa operoiva tutkija ei pysty varmentamaan HV A-virkailijan tallentaman otsikon ja lyhyen kuvauksen totuudenkaltaisuutta vertaamalla tätä alkuperäiseen, lähteen toimittamaan tietoon. Toiseksi, SIRA-tietojen varassa tiedon alkuperää ei useinkaan pystytä varmentamaan eli *tiedon alkulähteen identifiointi* muodostaa haasteen lähdekritiikille: Onko lähde itse tiedon tuottaja vai pelkkä tiedon välittäjä? Onko tieto alkuperäistä vai lähteen tuottama synteesi? Kolmas haaste liittyy kysymykseen *tiedon merkityksestä*.⁵¹ Mikäli tutkija pyrkii välttämään yksittäisten tietojen vaikutuksen paisuttelua, huomio tulisi suunnata teemoihin, joista

HV A systemaattisesti raportoi DDR:n valtio- ja puoluejohdolle. Sinänsä lähdeverkostosta HV A:lle suuntautuneet informaatiovirrat antavat osviittaa tiedonkeruun temaattisesta rakenteesta ja ajallisesta vaihtelusta, joskin samalla tutkija saattaa helposti vetää yhtäsuuruusmerkit tiheään informaatiovirran ja tiedon operatiivisen merkityksen välille unohtaen, että tiedustelupalvelut hamstraavat ja tallentavat tietoa myös kaiken varalta.⁵²

Kaiken tutkimustiedon uskottavuuden perusta on saatujen tulosten ja niiden pohjalta tehtyjen päätelmien luotettavuus. Luotettavuuteen vaikuttavat sekä tarkoituksenmukaisesti valittu ja lähdekriittisesti koeteltu lähdemateriaali, lähteiden huolellinen käyttö ja käytön dokumentointi sekä johtopäätösten pohjana olevien perustelujen kirjoittaminen auki. Käsillä olevan tematiikan kannalta olennaisesta on, millaisia *pääargumentteja* ja näitä tukevia *perusteluja* päättelylle IM "Andreaxsen" henkilöllisyydestä Rusi esittää. Tapaus "Andreas" on esillä yhteensä seitsemässä kohdassa,⁵³ joista voidaan lukea esiin kaksi *pääargumenttia*:

P₁: IM "Andreas" on suomalainen Johannes Pakaslahti, koska IM "Andreas" raportoi HV A:lle suomalaisen rauhanliikkeen asioista Pakaslahden toimiessa Suomen Rauhanpuolustajien pääsihteerinä.⁵⁴

P₂: Johannes Pakaslahti työskenteli *Tiedonantaja*-lehden kirjeenvaihtajana Berliinissä 1972–1979. Tänä aikana hänestä tuli Stasin kontaktihenkilö (*Kontaktperson*, lyh. KP) peitenimellä "Andreas". Pakaslahden palatessa Suomeen KP "Andreas" muuttui IM "Andreaxseksi".⁵⁵

49. BstU, MfS, AKK, Nr. 8181/82.

50. Rentola 2009.

51. Rentola 2009, 3–4.

52. Rentola 2009, 5.

53. Rusi 2011, 224–225, 241–244, 258–260, 272, 283, 301, 323.

54. Rusi 2011, 224–225, 301.

55. Rusi 2011, 225, 241–242, 258.

Päätelyketju näyttää siis seuraavalta: Johannes Pakaslahti työskenteli vuosina 1972–1979 *Tiedonantajan* kirjeenvaihtajana Berliinissä. Tänä aikana hänestä tuli Stasin kontaktihenkilö, joka vuosina 1977–1979 avusti ainakin kahden suomalaisen opiskelijan IM-värväyksessä. Ennen paluutaan Suomeen Pakaslahti värvähtiin Stasin palvelukseen, jolloin hänestä tuli IM "Andreas". Suomeen palannut Pakaslahti raportoi HV A:lle rauhanliikkeen asioista. Tämän, sinänsä loogisen päätelyketjun luotettavuuden ratkaisee kaksi seikkaa. Ovatko esitetyt perustelut riittävän vahvoja? Eliminoidaanko muut mahdolliset vaihtoehdot sellaisella luotettavuudella, että päätelyketjua voidaan pitää parhaaseen selitykseen päätyvänä?

Aloitin päätelyketjun luotettavuuden koettelu ensimmäisestä pääargumentista (P₁). Rusi esittää sen tueksi kolme perustelua. Ensinnäkin, IM "Andreksen" F16-kortti olisi Suojelupoliisin hallussa.⁵⁶ Tälle perustelulle ei kuitenkaan esitetä mitään lähteistöön perustuvaa evidenssiä. Perustelu vaikuttaa rakentuvan sen havainnon varaan, ettei IM "Andreksen" aineistoon sisältyvän F16-kortin henkilön osalta ole voitu osoittaa IM-yhteyttä.⁵⁷ Operaatioon voisi siis liittyä useampia henkilöitä eli F16-kortteja, joista yksi sisältyisi Supon hallussa olevaan "Rosenholz"-aineistoon. Perustelun hyväksyminen edellyttäisi kuitenkin todistettavana olleen pääargumentin hyväksymistä päätelyn *premissiksi*, koska Supon hallussa ovat ainoastaan suomalaisista laaditut F16-kortit. Päätelyketjun kannalta esitettyä perustelua ei kuitenkaan voida pitää riittävänä, koska se ei eliminoi yhtään vaihtoehtoista tulkintaa koskien IM "Andreksen" kansallisuutta.

Toisen perustelun mukaan IM "Andreas" raportoi Helsingistä käsin.⁵⁸ Myös tämä perustelu on metodologisesta näkökulmasta ongelmallinen. Sinänsä käytettävissä olevan aineiston perusteella voidaan osoittaa, että IM "Andreksen" toimittama tiedusteluaineisto kulki Helsingissä toimineen residentuuran kautta. Todisteena tälle voidaan pitää SIRA-kirjauksista löytyvää Suo-

men residentuura-numeroa (*Residentur-Nummer*) 229.⁵⁹ HV A:n residentti-käytännöt huomioiden tämä kuitenkin tarkoittaisi, että IM "Andreas" oli DDR:n Helsingin edustuston kautta operoinut "legaali residentti", jolla oli hoidossaan oma lähdeverkosto, jonka keräämiä tietoja hän toimitti edelleen HV A:lle. Tämän vaihtoehdoisen tulkinnan mukaan "Andreas" ei kuitenkaan olisi voinut ollut suomalainen.

Kolmas, pääargumentin tueksi esitetty perustelu pyrkii osoittamaan yhteyden suomalaiseen rauhanliikkeeseen: "Andreas" alkoi [...] raportoida Helsingistä käsin HVA:lle rauhanliikkeen asioista.⁶⁰ Perustelu myös pyrkii kytkemään Johannes Pakaslahden aseman Suomen Rauhanpuolustajien pääsihteerinä vuosina 1980–1986 "Andreksen" vuosina 1982–1984 tapahtuneisiin tietojen toimituksiin⁶¹ koskien suomalaista rauhanliikettä.⁶² Perustelun logiikan mukaan vain rauhanliikkeen johtohahmo olisi voinut toimittaa tiedot. Koska raakadataa ei näidenkään toimitusten osalta ole käytettävissä, toimitusten substanssia voidaan arvioida vain SIRA-tietojen perusteella. Näiden perusteella kyse näyttäisi olleen pikemminkin yleisluontoisista koosteista. Raporttien vähäinen määrä ei myöskään tue tulkintaa, että IM "Andreksen" päätehtävä olisi ollut suomalaisesta rauhanliikkeestä raportointi. IM "Andreas" näyttäisi pikemminkin laatineen yleiskatsauksia suomalaiseen ja eurooppalaiseen politiikkaan liittyen.⁶³ Jos yhteys suomalaiseen rauhanliikkeeseen olisi riittävä kriteeri IM "Andreksen" identifoinnille, moni muukin rau-

56. Rusi 2011, 394, alaviite 109.

57. Tässä yhteydessä on syytä muistuttaa, ettei Rusi käsittele aineistoon sisältyvää F16-korttia mitenkään.

58. Rusi 2011, 224.

59. Esim. BstU, MfS, HV A/MD/5, SIRA-TDB 14, SE8602197.

60. Rusi 2011, 224.

61. BstU, MfS, HV A/MD/3, SIRA-TDB 12, SE8200015, SE8303314, SE8303630, SE8408430.

62. Rusi 2011, 225.

63. BstU, MfS, HV A/MD/6, SIRA-TDB 21, Nr. XV/251/79.

hanliikkeessä toiminut kuin Pakaslahti voisi tulla kyseeseen tietolähteenä, samoin jotkut Suomen kommunistisen puolueen (SKP) kansainvälisten asioiden virkailijat. Päätelyn kannalta ongelmallista on myös, ettei perustelujen yhteydessä sen paremmin eliminoida vaihtoehtoisia tulkintoja kuin esitetä esitettyä tulkintaa tukevia muita argumentteja.

Säilyneiden SIRA-kirjausten vähäinen määrä kuitenkin herättää kysymyksen tietojen täydellisyydestä. Edellä nähtiin, että IM ”Andreaxselle” avattiin toinen työkansio helmikuussa 1982 eli vuosina 4/1979–2/1982 operaation kautta virtasi HV A:lle yli 300 arkkiä raakadataa. Samalle aikavälille osuu vain viisi (!) vastaanottokirjausta, mikä on vahva peruste epäillä operaatio ”Andreaxsen” SIRA-kirjausten täydellisyyttä. Käytössä olevien aineistojen perusteella ei kuitenkaan ole mahdollista selvittää, ovatko tiedot tosiasiallisesti puutteelliset. Tämä ei kuitenkaan vaikuta esitettyyn tulkintaan IM ”Andreaxsen” henkilöön liittyen.

Toisessa pääargumentissa (P₂) Johannes Pakaslahti liitetään KP ”Andreaxseen”. KP eli kontaktihenkilö ei ollut virallinen IM-kategoria eikä KP:na toimineita henkilöitä virallisesti rekisteröity⁶⁴. Koska kontaktihenkilöt merkitsivät pienempää hallinnollista vaivaa, osa ohjausupseereista preferoi KP:n käyttöä pelkästään ajansäästösyistä. Kontaktihenkilö-ohjeistusta myös selkeytettiin toistuvasti MfS:n operatiivisissa ohjeissa.⁶⁵ Näiden perusteella KP ja IM oli selkeästi erotettu. Siinä missä IM:t olivat tietoisesti sitoutuneet yhteistyöhön Stasin kanssa, KP:t olivat pääsääntöisesti henkilöitä, joihin ylläpidettiin yhteyttä ja joilta ”ammennettiin” tietoja ilman, että kontaktihenkilö olisi ollut tietoinen keskustelukumppaninsa MfS-taustasta. Toisaalta KP:t muodostivat eräänlaisen ”hiljaisen reservin”, josta voitiin tarvittaessa nopeastikin rekrytoida uusia IM:ja. Myös KP:n uudelleenrekisteröinti IM-operaationa oli mahdollista.⁶⁶

KP ”Andreas” on dokumentoidusti ollut mukana ainakin Jouko Jokisaloon (IM ”Boris”) ja Riit-

ta Juntusen (IM ”Kati”) värväysoperaatiossa laattien Stasille arvioita värväyksen kohteena olleista tahoista ja avustaen Stasia henkilöiden tarkkailussa.⁶⁷ Rusi ei kuitenkaan missään kohdin pohdi, saati perustele, oletustaan Johannes Pakaslahdesta KP ”Andreaxsena”. Oletuksen uskottavuutta nakertaa Jouko Jokisaloon aineistoon liittyvä ote (*Auszug*) KP ”Andreaxsen” 12.10.1977 laatumasta tapaamismuistiosta (*Treffbericht*) koskien tapaamista värväysehdoista (*Werbungskandidat*) ”Boriksen” kanssa. Muistiossa KP ”Andreas” ilmoittaa asuvansa opiskelija-asuntola ”Viktor Jarassa” yhdessä Jouko Jokisaloon kanssa.⁶⁸ Edeltävässä johdantokappaleessa KP ”Andreas” myös kertoo tulleen viikkoa aiemmin valituksi DDR:n nuorisojärjestö FDJ:n (*Freie Deutsche Jugend*) ehdokkaaksi oppilaitoksensa perusorganisaation johtotehtäviin. Hieman myöhemmin KP ”Andreas” mainitsee olevansa Jokisaloon kanssa samassa filosofian seminaariryhmässä Humbolt-yliopistossa.⁶⁹ Johannes Pakaslahti ei ulkomaalaisena olisi voinut olla ehdokkaana FDJ:n johtotehtäviin. Lisäksi Pakaslahti oli tapahtuma-aikana 32-vuotias ja siten yli-ikäinen

64. Helmut Müller-Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit, Teil 1. Richtlinien und Durchführungbestimmungen*. Links 1996, 84.

65. Ks. Richtlinie 1/58; Richtlinie 2/68; Richtlinie 2/79. Müller-Enbergs 1998.

66. Müller-Enbergs 1996, 85, 88–89.

67. Rusi dokumentoi KP ”Andreaxsen” yhteyden ”Borikseen” ja ”Katiin”. Rusi 2011, 241–243, 258–260. KP ”Andreaxsesta” on useita mainintoja sekä ”Katin” että ”Boriksen” operatiivisissa dokumenteissa. BStU, MfS, AIM, Nr. 3900/87 (”Boris”); BStU, MfS, AIM, Nr. 3243/86 (”Kati”).

68. BStU, MfS, AIM, Nr. 3900/87, osa 1 (11.7.1979), arkki 14. Ks. myös Rusi 2011, 258. Muistiosta on mustattu kontaktihenkilön peitenimi. Muistio on kuitenkin liitteenä aliluottantti Försterin kirjoittamalle saatteelle BStU; MfS; AIM; Nr. 3900/87, osa 1 (11.7.1979), arkki 13, jonka lopussa mainitaan liitteenä olevan ote KP ”Andreaxsen” laatumasta tapaamismuistiosta (*Auszug aus dem Treffbericht des KP ”Andreas”*).

69. BStU, MfS, AIM, Nr. 3900/87, osa 1 (11.7.1979), arkit 14, 16.

nuorisojärjestykseen.⁷⁰ Pakaslahti ei myöskään asunut opiskelija-asuntola ”Viktor Jarassa”.⁷¹ Lähdemateriaalin tietojen perusteella todennäköisempi johtopäätös onkin, että KP ”Andreas” oli itäsaksalainen Humbolt-yliopiston opiskelija.

Kysymys Johannes Pakaslahden mahdollisesta yhteydestä IM ”Andreakseen” edellyttää Pakaslahden ja Stasin välisen yhteyden tarkempaa analysointia tukeutumalla Pakaslahden Stasi-aineistosta löytyviin tietoihin. Käytettävissä olevien aineistojen perusteella Pakaslahti saapui DDR:iin 8.12.1972 ja toimi *Tiedonantajan* Berliinin-kirjeenvaihtajana vuoteen 1979 saakka raportoiden DDR:n lisäksi muutamien muiden sosialistimaiden asioista. Hän teki myös raportteja Yleisradiolle.⁷² Stasi kiinnostui Pakaslahdesta vasta helmikuussa 1975, kun vakoiluntorjunnasta (*Spionageabwehr*) vastannut pääosasto II (*Hauptabteilung II*)⁷³ sai DDR:n ulkoministeriön lehdistösuhteiden osastolta tiedon, jonka mukaan Itä-Berliinissä akkreditoitu suomalaistoimittaja olisi CIA:n agentti. Dokumenttien mukaan Pakaslahti oli 15.2.1975 informoinut DDR:n ulkoministeriön lehdistösuhteiden virkailijaa asiasta, mikä tieto välitettiin 17.2.1975 eteenpäin HA II:lle. Dokumenteista käy ilmi, että Stasi oli jo 14.2.1975 – siis päivää ennen Pakaslahden yhteydenottoa – kiinnittänyt huomiota Portugalista autolla DDR:ään ”Poliittisen laulun festivaaleille” saapuneeseen suomalaistoimittajaan ja asettanut tämän tarkkailuun. Suomalaistoimittajan henkilöön liittyvät tiedot on aineistokopioissa mustattu.⁷⁴

Edellä kuvatun tapahtuman johdosta Stasi otti 25.3.1975 yhteyttä Johannes Pakaslahden. DDR:n ulkoministeriön edustajana esiintynyt HA II:n majuri Fröhlich sopi tapaamisen Pakaslahden asuntoon, jossa hän heti tapaamisen alussa ilmoitti edustavansa ”turvallisuuspalvelua”. Tapaamisraportista käy ilmi, että HA II pyrki tunnustelemaan mahdollisuutta luoda Pakaslahden pysyvä kontakti. Keskustelun aikana majuri Fröhlich palasi useaan otteeseen Pakaslahden toimittaman CIA-tiedon hyödyllisyyteen,

pyrkien sen varjolla testaamaan Pakaslahden valmiutta hankkia Stasia kiinnostavia tietoja. Yksi testikysymyksistä liittyi Pakaslahden mahdollisiin tietoihin siitä, oliko vakoilijaksi epäilty suomalaistoimittaja ollut yhteyksissä Suomen DDR:n suurlähetystöön. Tapaamismuistion perusteella Pakaslahti lupasi tiedustella asiaa lähetystön piirissä.⁷⁵

Keskustelun pohjalta Fröhlich arvioi Pakaslahdesta voitavan kehittää ”ammennettava lähde”, jonka avulla olisi mahdollista saada operatiivisesti kiinnostavaa informaatiota etenkin Suomen suurlähetystöstä.⁷⁶ Ilmeisesti jo kesäkuussa 1975 HA II pyrki omien IM:ien avulla rakentamaan Pakaslahden kontaktin, joka olisi mahdollistanut ”ammentamisen”. Tästä antaa viitteitä aineistosta löytyvä, 13.6.1975 nimeämättömän Stasi-virkailijan käsin tekemä merkintä: ”Haben

70. FDJ:n jäsenistön ikähaarukka oli 14–25-vuotta ja ulkomaalaisia hyväksyttiin vain poikkeustapauksissa sen jäseniksi. Laajemmin FDJ:sta ks. Barbara Hille, *Jugend und Jugendpolitik in der DDR von 1961 bis 1989*. Teoksessa *Deutscher Bundestag (toim.) Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“ (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages. Neun Bände in 18 Teilbänden), Bd. VIII*. Nomos 1995, 297–361.

71. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkki 2.

72. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 7–8.

73. Hanna Labrenz-Weiß, *Die Hauptabteilung II. Spionageabwehr (MfS-Handbuch)*. BStU 1998.

74. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 19, 22, 23, 29. Aineistosta käy mm. ilmi, että kyseinen toimittaja olisi liikunut beigenvärisellä Saabilla, jonka rekisteritunnuksen alkuosa oli ”BMY”. Lisäksi aineistosta ilmenee, että Stasin käyttämä lähde olisi tutustunut ko. toimittajaan jo vuonna 1967 suomalaisen poliittisen opiskelijaliikkeen yhteydessä. Lähteen mukaan myös SKP olisi ollut tietoinen kyseisen henkilön toimimisesta amerikkalaisen tai israelilaisen tiedustelupalvelun agenttina.

75. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 25–26.

76. ”Wenn Pakaslahti sich zu weiteren Treffen bereit erklärt, könnte er sich zu einer perspektivvollen Abschöpfungsquelle entwickeln. Es wird vorgeschlagen, einer weiteren Verbindung mit P. zur Abschöpfung operativ-interessanter Information unter Einbeziehung seiner Aufklärungsmöglichkeiten zur finnischen Botschaft zuzustimmen.” BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkki 27.

IM mit ausbaufähigem privatem Kontakt zu P. Absprache vereinbart.”⁷⁷ Operatiiviset merkinnät Pakaslahden osalta päättyvät kuitenkin tähän. Yksi todennäköinen selitys Stasin operatiivisen kiinnostuksen loppumiseen oli Pakaslahden asema SKP:n kansainvälisen jaoston jäsenenä. Veljespuolueiden ylempien virkailijoiden värvääminen oli lähtökohtaisesti kielletty, mihin viittaa myös Fröhlichin raporttiin liitetty käsin kirjoitettu huomautus: ”Mitteilung von Gen. Oberst Kratsch: Verbindung einstellen. Wunsch des ZK”⁷⁸. Todettakoon vielä, ettei Pakaslahden aineistossa kertaakaan esiinny peitenimi ”Andreas” eikä siihen myöskään sisälly dokumentteja, jotka osoittaisivat Pakaslahden olleen Stasin näkökulmasta operatiivisessa suhteessa Riitta Juntuseen tai Jouko Jokisaloon. Aineistoon ei myöskään sisälly yhtäkään dokumenttia, jotka puoltaisivat tulkintaa, jonka mukaan Johannes Pakaslahti olisi DDR:ssa asuessaan toiminut aktiivisessa ja tietoisessa yhteistyössä Stasin kanssa.

Mitä tulee toisen pääargumentin (P₂) jälkimmäiseen väitteeseen KP ”Andreaxsen” muuttumisesta IM ”Andreaxseksi”, perustelujen voidaan katsoa olevan osa väitettä: ”MfS:n kontaktihenkilö [...] ’Andreas’ antoi hänestä [Riitta Juntusesta] tietoja MfS:n edustajalle.[...] On mahdollista, että kyse on samasta peitenimestä (Andreas XV/251/79), joka muuttuu MfS:n epäviralliseksi avustajaksi vuodesta 1980.”⁷⁹ Lähdemerkintöjen puuttuessa jää epäselväksi, mihin olemassa oleviin faktoihin esitetty väite perustuu. Käytettävissä olevat aineistot eivät suoraan mahdollista tämän perustelun eliminointia virheellisenä, joskaan niistä ei myöskään voida löytää väitettä tukevia faktoja.⁸⁰ Jos edellä esitettyjä vaihtoehtoisia tulkintoja sekä IM ”Andreaxsen” että KP ”Andreaxsen” henkilöllisyyksistä tarkastellaan rinnakkain, ensimmäisen kohdalla kyse olisi Suomessa toimineesta ”legaalista residentistä”, jälkimmäisessä itäsaksalaisesta yliopisto-opiskelijasta. Koska ulkomailla ”legaaleina residentteinä” toimineilta henkilöiltä edellytettiin pääsääntöisesti samaa pätevyyttä kuin erityistehtä-

vissä toimineilta Stasi-upseereilta (*Offizier im besonderen Einsatz*, lyh. OibE),⁸¹ muodostavat nämä seikat yhdessä argumentin, jonka voidaan vahvempana katsoa kumoavan alkuperäisen perustelun.

Artikkelin primaariaineistoon sisältyy vielä yksi, käsillä olevan tematiikan kannalta relevantti dokumentti, 2.4.1982 päivätty arkistointipäätös (*Abverfügung zur Archivierung*), jonka on allekirjoittanut everstiluutnantti Kaulfuss (Kuva 2). Arkistointimääräyksen perusteluissa todetaan, että arkistoitavaksi määrättyyn materiaaliin liittyviä henkilöitä ”ei voida värväykselle asetettujen tavoitteiden perusteella arvioituna pitää soveltuvina IM:ksi”. Kysymys asetetuista tavoitteista on nähdäkseni yhteydessä kansion erikoiseen sisältöön, mistä syystä palaan nyt alussa ohittamaani kysymykseen, miksi Pakaslahden kansiossa on myös tuntemattomaksi jäävän DDR-avioparin operatiivisia dokumentteja.

Kyse on rangsdorfilaisesta avioparista, jonka vaimo tunsikin DDR:ssa 1970- ja 1980-lukujen taitteessa Suomen suurlähettiläänä toimineen Kuno Honkosen jo pidemmältä ajalta. Aineistosta käy ilmi, että Honkoset vierailivat perheen luona Rangsdorfissa 29.4.1979. Aineistoon kuuluu myös aviovaimon perheensä nimissä kirjoitta-

77. ”Meillä on IM, jolla lupaava yksityinen kontakti P:n kanssa. Sitoumuksesta sovittu.” BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arki 34. Koska aineiston muissa dokumenteissa Pakaslahteen viitataan lyhenteellä ”P”, voidaan tässäkin olettaa ”P:n” tarkoittavan Pakaslahtea. On myös syytä huomauttaa, että vaikka Jouko Jokisalo (”Boris”) myöhemmin raportoi Stasille tapaamisistaan Pakaslahden kanssa (Ks. esim. BStU, MfS, AIM, Nr. 3900/87, osa 1 (11.7.1979), arki 42), ei muistilapussa viitattu IM voi olla ”Boris”, koska tämä rekrytoitiin vasta vuonna 1979.

78. ”Viesti kenraaliversti Kratschilta. Yhteys katkaistava. Keskuskomitean toive”. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 25.

79. Rusi 2011, 241.

80. Käytössä ei ole IM ”Andreaxsen” operaatiokansioita, joiden 1. osaan (*Teil I*) normaalikäytännön mukaan tallennettiin lähteen henkilöön liittyneet operatiiviset dokumentit, ml. värväysprosessin aikana tuotettu materiaali.

81. Ks. Müller-Enbergs 1998, 563.

MIS/BV/Verw.	MfS	Berlin	den 2. 4. 82
Dienst Einheit	HA II/9		
Mitarbeiter	Weg		

BStU
000114

Abverfügung zur Archivierung

Nur für GMS, OPK, KK, Allg. P, Allg. S und KS III
(Zustellendes ~~MS/10~~)

Die Akte über: Name Pakaslathi *)
 Vorname Johannes
 geb. am 7. 1. 45
 Geburtsort _____
 (oder amtliche bzw. bekannte Bezeichnung des Objektes)

Ist zu archivieren.

Abschlußeinschätzung und Gründe der Archivierung:

Die genannten Personen sind entsprechend der geplanten Zielstellung der Gewinnung als IS ungeeignet und das Material wird gesperrt zur Ablage gebracht.

*) Angaben zu weiteren in dieser Akte genannten Personen auf der Rückseite eintragen.

Kaufluis Unterschriftsberechtigter
Oberstleutnant

Form 211 O

Päätös Johannes Pakaslahden kansion arkistoinnista. Lähde: BstU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkki 114.

ma, 5.5.1979 päivätty kirje, jossa hän kiittää Honkosia vierailusta.⁸² Stasi oli selvillä vaimon ystävyysuhteesta Kuuno Honkoseen ja pyrki värväämään ainakin opettajana toimineen aviomiehen, otollisten olosuhteiden vallitessa myös aviovaimon, IM:ksi. Stasin ja pariskunnan tapaamisen valmistelumuistiosta ilmenee, että Stasi valmisti tapaamista varten ”legendan” eli peitetarinan, jonka mukaan ”eräs kapitalistisen ulkomaan [so. Suomen, K.E.] diplomaattinen edustusto pyrki luomaan luottamuksellisia suhteita miehen perheeseen” hankkiakseen tietoja erityisesti ”DDR:n kouluissa annettavasta sotilaallisesta opetuksesta”. Tämän varjolla Stasin virkailijoiden tuli arvioida aviomiehen ”operatiivisia

edellytyksiä toimia IM:na, erityisesti hänen objektiivisia ja subjektiivisia mahdollisuuksiaan ’työstää’ Suomen DDR:n suurlähettilästä Kuuno Honkosta”.⁸³

Varsinainen kontaktikeskustelu käytiin 24.1.1980 pariskunnan kotona Stasin kenraalimajuri Rissen ja aliluutnantti Wegen organisoimana. Varsin nopeasti aviomies päätteli keskustelun koskevan Suomen suurlähetystöä ja pyysi keskustelun alussa sivuhuoneessa ollutta aviovaimoa liittymään keskusteluun. Stasin virkaili-

82. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 99, 57–58.

83. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 104–105.

jat pyrkivät painostamaan avioparia yhteistyöhön viittaamalla DDR:n kansalaisten velvollisuuteen tehdä selkoa yhteyksistään kapitalististen maiden suurlähetystöihin. Aviovoimolta vaadittiin myös kirjallinen selvitys Honkosten vierailusta pariskunnan luona, mihin selvitykseen tuli sisältyä arvio muista, mahdollisesti kiinnostavista henkilöistä. Avioparin ja Stasin välillä järjestettiin vielä toinen tapaaminen 14.2.1980. Tämän tapaamisen jälkeen laaditussa, 20.2.1980 päivätyssä muistiossa aliluutnantti Wege toteaa, ettei värväysprosessin jatkamiselle ole edellytyksiä ja esittää prosessin päättämistä ja siihen liittyvän materiaalin arkistointia.⁸⁴

”Tapaus Pakaslahtea” ja rangsdorfilaista avioparia näyttäisi yhdistävän juuri kummankin oletettu yhteys Suomen DDR:n suurlähetystöön. Stasihan tunnusteli mahdollisuuksia kehittää Pakaslahdesta ammennettava lähde, jonka kautta se saisi ensi käden tietoa Suomen DDR:n suurlähetystön asioista. Rangsdorfilaisen avioparin kohdalla Stasi puolestaan näki mahdollisuuden IM-operaatiosta, jonka puitteissa olisi voitu ”operatiivisesti työstää” Suomen DDR:n suurlähettilästä ja siten mahdollisesti vaikuttaa Suomen DDR-politiikkaan. Kummankin tapauksen kohdalla Stasi kuitenkin päätyi siihen, ettei kiinnostuksen kohteena olleiden henkilöiden osalta ollut edellytyksiä jatkaa värväysprosessia.

Keskustelu

Vaikka monilla tiedustelututkimukseen liittyvillä aineisto-ongelmilla on yksinään vain vähäinen merkitys normaalille historianitutkimukselle, ne vaikuttavat olennaisesti tutkijan mahdollisuuksiin tehdä päätelmiä aineistosta. Tiedustelututkimusta tekevä tutkija saattaa ajoittain joutua paikkaamaan aineiston aukkoja aikalaistoimijoiden tai yleisemmän historiankirjoituksen tarjoamilla apuaineistoilla. Joissakin tilanteissa tutkija saattaa joutua jatkamaan käytettävissä olevan aineiston mahdollistaman parhaan tulkinnan viitoittamalla tiellä. Silloin tutkija joutuu kuitenkin ottamaan tietoisesti riskin, että mahdollisesti

myöhemmin esille tulevat faktat tai käytettävissä tulevat aineistot osoittavat hänen parhaaksi olettamansa tulkinnan virheelliseksi.⁸⁵

Mitä tulee tämän artikkelin empiiriseen tapaukseen eli Alpo Rusin esittämään päättelyyn koskien IM ”Andreaxsen” henkilöllisyyttä, päätelyketjun ”hyvien perustelujen” ei voida katsoa täyttävän edes historianitutkimuksen tulosten perusteluille asetettavia minimivaatimuksia. Perustelut eivät läpäise kriittistä koettelua, minkä vuoksi päättelyketjua ei metodologiselta kannalta voida pitää parhaaseen tulkintaan päätyvänä. Saatavilla olevat tiedot eivät anna luotettavaa perustetta niille tulkinnoille ja johtopäätöksille, joiden varaan päättelyketju rakentuu.

Yleisemmin on toki syytä muistaa, että joissakin tapauksissa aineisto mahdollistaa myös keskenään ristiriitaiset tulkinnat. Kilpailevien päätelyketjujen toisistaan poikkeavat tulkinnat siis ajautuvat keskenään argumentatiiviseen väittelyyn, mitä ei ainakaan tiedustelututkimuksen saralla voida pitää mitenkään harvinaisena. Tiedustelututkimuksessa valitettavan yleiset tulkintaväljyydet, joilla siis tarkoitan samojen aineistojen mahdollistamaa tulkinta(peli)tilaa, tulisi kuitenkin ratkaista puhtaasti argumentaation nojalla. Tätä periaatetta noudattaen vastaargumentteina tulisi esittää ensisijaisesti alkuperäisiä argumentteja painavampia argumentteja, joiden painavuus perustuu käytettyjen lähteiden varovaiseen hyödyntämiseen siinä tulkintatilassa, johon nykytietämys ja aineistojen lähdekriittinen arviointi antavat mahdollisuudet. Tässä artikkelissa olen paikoin esittänyt tietoja, jotka osoittavat alun perin esitetty perustelut virheellisiksi. Kumoavien argumenttienkin kohdalla olen pyrkinyt noudattamaan varovaisimman tulkinnan periaatetta ja olemaan paisuttelematta yksittäisiä tietoja.

84. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 106–114.

85. Ks. myös Rentola 2009, 5.

Kylmän sodan aikaan kohdistuva tiedustelututkimus lukeutuu vielä tänään lähihistorian tutkimuskenttään. Jännite nykyhetken muodostuu erityisesti siitä, että lähimenneisyyden kirjoittamisessa lähihistoriaksi, kollektiivista muistiamme määrittäväksi narratiiviksi, on aina kyse myös menneisyyden työstämisestä ja tulkitsemisesta. Lähimenneisyyden tutkimuksessa joudutaan usein tutkimaan yhä keskuudessamme olevien, usein jopa yhteiskunnallisesti aktiivisten toimijoiden aiempaa toimintaa. Aina rajanveto menneisyyden ja nykyisyyden välillä ei onnistu, jolloin menneisyys kontekstualisoidaan nykyhetken valossa ja historia instrumentalisoidaan osana aikalaiskeskusteluja, historiapolitiikkana. Tämä on ollut nähtävissä myös keskusteluissa suomalaisten Stasi-yhteyksistä. Näissä keskusteluissa on usein vahvasti historiapolitiinen jälkimaku, jota osaltaan ovat ruokkineet puutteellisen lähdekriittisen osaamisen aiheuttamat ylilyönnit⁸⁶.

Tämän artikkelin laajempänä tavoitteena oli nostaa esille historiantutkimuksessa ehkä jonkin verran vähemmälle huomiolle jäänyt hypoteesien testaamisen ja parhaimpaan tulkintaan päätyvän päättelyn metodologiset haasteet ja mahdollisuudet. Myös tiedustelututkimuksen piirissä tutkimusmetodologiaan, mutta myös tutkimuseettikkaan liittyvät kysymykset tulisi ottaa vakavasti. Kun huomioidaan ”agentin arvoon korottamiseen” liittyvät tutkimuseettiset kysymykset, päättelyketjun kriittinen arviointi parhaan tulkinnan metodiikan tarjoamilla välineillä on yksi mahdollinen tapa välttää ainakin osa tiedustelututkimuksen karikoista.

Abstract: “Pakaslahti case” and the methodology of intelligence research

After the Cold War, new archival sources have been made available for researchers. This includes material from the archives of former socialist intelligence services. Although these materials could improve our understanding of Cold War history, the use of intelligence materials can be tricky and bound with several methodological and practical pitfalls. Especially contemporary intelligence history that discusses issues and persons in the near past needs to consider ethical questions often unfamiliar to “normal” history writing. In this respect, historians using materials related e.g. to espionage should take methodological considerations especially seriously but also be extremely careful when drawing consequences based on material from archives of intelligence services.

This article will present a not-so-often used method called “the ladder to the best explanation” based on hypothesis testing. The method helps the researcher to eliminate weak explanations in order to achieve a robust and well-tested explanation. The method will be used to testify whether Alpo Rusi’s reasoning, presented in his recent book, about the real person behind the code name “Andreas” can be justified as scientifically valid and robust. “Andreas” was an “informal collaborator” of East German foreign intelligence during the 1970s and 1980s. The article will evidence several weaknesses and pitfalls in Rusi’s reasoning, most of them related to research methodology and the use of archival sources.

Keywords: socialist state, DDR, Stasi, intelligence archives, 20th century

86. Raimo Salokangas, Lähdekritiikkiä, kiitos! Journalistit ja historiantutkijat yhteistä menneisyyttä hallitsemassa. *Tiedotustutkimus* 31:2 (2008), 103–113.